ترجمهٔ تحت اللفظی و آسیب‌های آن را بهتر بشناسیم

محمّدصادق رهبران

پیشینه

ترجمهٔ کلام وحی، از دیرباز مورد توجه ادیان مختلف بوده است. در این میان، قرآن کریم که چهارده قرن از نزول آن می‌گذرد، مهم‌ترین کتاب وحی، و اهمیت ترجمه آن، فراتر از سایر متون دینی است. برخی شروع ترجمهٔ قرآن را قرن نخست هجری می‌دانند و سلمان فارسی را. که اولین ترجمه سوره حمد از اوست.[1] نخستین مترجم قرآن می‌دانند. فهم مفاهیم قرآن کریم، به عنوان آخرین و کامل‌ترین کتاب آسمانی، ابتدا مستلزم وجود ترجمه‌ای صحیح از آن است؛ ازاین‌رو، ترجمه چنین متن‌هایی از حساسیت فراوانی برخوردار است؛ چرا که از یکسو، هرگونه دخل و تصرف مترجم در محتوای متن جایز نیست، و از سویی دیگر، قداست کلام، مانع از هرگونه تغییر در ساختار زبانی متن می‌شود.[2]

ترجمه دارای روش‌های تحت‌اللفظی، آزاد (تفسیری) و معنوی است.[3] در روش تحت‌اللفظی، ترجمه هر کلمه دقیقاً زیر آن درج می‌شود. از این رو به آن «تحت‌اللفظ» گویند. در این نوشته، ضمن معرفی ترجمه تحت‌اللفظی، به بیان نقاط ضعف آن می‌پردازیم. خوانندگان محترم می‌توانند برای بررسی دقیق‌تر موضوع و شناخت آسیب‌های این روش و ابعاد آن، به پایان‌نامه «آسیب‌شناسی ترجمه تحت‌اللفظی قرآن کریم» مراجعه کنند.[4]

فواید روش تحت‌اللفظی

شاید اولین دفاع از این روش، آموزش معنای کلمات قرآن به مبتدیان باشد. اما مهم آن است که اولاً بدانیم هدف از دانستن تک‌تک کلمات چیست و ثانیاً میزان تأثیر روش تحت‌اللفظی در رسیدن به این هدف، چه قدر است. سپس مشخص می‌شود چنین دفاعی مقبول است یا خیر! برای آگاهی از مفهوم، تنها دانستن معنای کلمات کافی نیست؛ بلکه خواننده باید بتواند بین اجزای کلام ارتباط برقرار کند. علاوه بر این، دانستن معنای اصطلاحات و عبارات نیز نقش بسزایی در ترجمهٔ صحیح متن دارد.

باید دانست هدف در ترجمه، فهم محتوا و اصطلاحاً مراد جدی[5] آن است. از طرفی می‌دانیم دستور زبان هر زبانی از دیگری متفاوت است و در نتیجه، اجزای کلام در آن زبان با زبان‌های دیگر هم‌ارز نیست. بنا بر این، روش تحت‌اللفظی به دلیل پراکندگی کلمات، در رسیدن به این هدف، ناکام مانده است؛ زیرا چینش کلمات در ترجمه را بر اساس چینش معادل آنها در زبان مبدأ برمی‌گزینند. این به‌هم‌ریختگی اجزای کلام در ترجمه، سبب فهم نادرست یا ناقص از متن اصلی می‌شود.

دیگر مزیتی که برای این روش گفته شده، صیانت از کلام است؛ بدین معنا که این روش، از هرگونه دخل و تصرف و افزودن و کاستن در کلام جلوگیری می‌کند. این نیز با هدف اصلی ترجمه همخوانی ندارد و در ادامه دلایل این مدعا خواهد آمد.

ملزومات ترجمه

یک مترجم برای آن که بتواند ترجمهٔ مناسبی را ارائه دهد، باید علاوه بر توانایی ادبی در هر دو زبان مبدأ و مقصد، در علومی همچون علوم قرآنی، تفسیر قرآن و ...، مهارت لازم را داشته باشد. این علوم شاید در اولین نگاه، ضرور به نظر نرسد؛ ولی آن گاه که با ترجمهٔ اصطلاحات قرآنی، کلمات نامفهوم، عبارات به ظاهر گنگ، داستان‌های قرآنی، وقایع تاریخی و ... روبه‌رو شویم، به خوبی اهمیت چنین علومی آشکار می‌شود.

کلمه به کلمه یا تحت‌اللفظ؟

اصطلاحی که گاه، به غلط، جایگزین نام تحت‌اللفظی می‌شود، کلمه به کلمه است. حال آن که ترجمه به روش کلمه به کلمه، عبارت از ترجمهٔ کلمات دشوار متن، و نه تک‌تک کلمات و حروف است. ازاین‌رو، چون در روش کلمه به کلمه، معنای کلمات و حروفی که از ترجمهٔ آنها صرف نظر شده، واضح است، برخی این دو روش را یکی می‌دانند.

آسیب‌ها و موانع فهم در روش تحت‌اللفظی

تقیّد بیش از حد به زبان مبدأ، تفاوت در زبان مبدأ و مقصد، معادل‌یابی ناصحیح و ... از جمله مواردی است که در هر نوعی از ترجمه، سبب بروز آسیب می‌شود. این عوامل در تحت‌اللفظی نیز مؤثر است. با توجه به چنین عواملی، آسیب‌های روش تحت‌اللفظی در ترجمه را به سه عنوان کلی آسیب‌های ساختاری، بلاغی، ویرایشی و هنری تقسیم می‌کنیم.

۱. آسیب‌های ساختاری

آسیب‌هایی که متوجه اجزای جملات و ترجمهٔ آنها هستند، از عدم تطابق در چهار دسته مفردات، ترکیبات و اصطلاحات، جملات و حذفیات تقسیم به وجود می‌آیند. برای نمونه، «فی ایام نحسات»[6] نمونه‌ای از عدم تطابق در ساختار مفردات است که در ترجمهٔ تحت‌اللفظی چنین ترجمه می‌شود: «در روزهای شومان».[7] نمونه‌ای دیگر، در عدم تطابق ترکیبات و اصطلاحات، عدم تطابق معنای «طوفان» در آیهٔ شریف «فأرسلنا علیهم الطوفان و الجراد و القمّل...»[8] با ترجمهٔ فارسی آن است. این کلمه در فارسی به معنای باد شدید و در عربی به معنای سیل است. در سایر موارد نیز به همین ترتیب مثال‌های قرآنی فراوانی می‌توان یافت.

۲. آسیب‌های بلاغی

زیبایی‌های لفظی آیات قرآن مربوط به علوم بلاغت، یعنی علوم معانی، بیان و بدیع است. برای نمونه، مواردی همچون سجع در کلام قرآن، ترصیع (توازن و هموزنی جمله‌ای با جملهٔ دیگر)، توزیع (واج‌آرایی در فارسی)، مطابقه (تضاد در فارسی)، فاصله و ... از آرایه‌هایی هستند که مربوط به بُعد بلاغت کلام‌اند. اما گاه ترجمه سبب می‌شود کلام با مقتضای حال، مطابقت نداشته باشد. این موارد وقتی اتفاق می‌افتد که بلاغت در چرخهٔ ترجمه مغفول بماند یا روش ترجمه از انتقال آن به زبان مقصد، عاجز باشد. چنین مواردی عبارت‌اند از عوامل بلاغی ایجادکنندهٔ ابهام در کلام که عبارت‌اند از:

یک. انواع ایجاز و تشبیه

ایجاز قصر یعنی گنجاندن مفهومی وسیع در عبارتی کوتاه مانند: ﴿و فی القصاص حیاة یا اولی الالباب﴾ که در آن، ترجمه تحت‌اللفظی هیچ گاه گویای مفهوم وسیع آن نیست. ایجاز حذف نیز گاه در آیاتی مانند ﴿أَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ﴾[9] به کار رفته که در آن، بخشی از کلام در ظاهر محذوف است.

تشبیه هم در برخی موارد موجب آسیب‌زایی در ترجمه است.

دو. امحاء محسنات کلام

گاه زیبایی‌های کلام در فرایند ترجمه، بالاخص تحت‌اللفظی، کاسته می‌شود. برای نمونه، واج‌آرایی در آیهٔ ﴿إِنَّ بَطشَ رَبِّک لشدید﴾[10] قابل انعکاس در ترجمهٔ آن نیست.

سه. عوامل استهجان در کلام

برخی جملات در واگردانی به زبان های دیگر دچار نقص فنی و جدّی می‌شوند. چه بسا این جملات در زبان مقصد دارای هیچ معادلی نباشد. برای نمونه، در قرآن کریم عبارت «بین یدی» به معنای پیش روست؛ حال آن که در تحت‌اللفظی به «بین دو دست» ترجمه می‌شود. تشبیه‌های نامأنوسی در زبان‌ها وجود دارد که ترجمهٔ آنها را ضایع می‌کند؛ مثلاً در آیه ﴿فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِن تحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَث أَوْ تَتْرُكهُ يَلْهَث﴾،[11] تشبیه به سگ، نوعی توهین در زبان فارسی است؛ ولی در زبان عربی چنین نیست.

ترکیب‌های بی‌بدیل نیز مانند ﴿وَ لَمَّا سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ﴾،[12] که به معنای پشیمانی است، در روش تحت‌اللفظی به «افکنده شد در دست‌هایشان» ترجمه می‌شود.

علاوه بر آنچه گفته شد، عوامل فراوان دیگری نیز وجود دارد که در معنا ابهام ایجاد می‌کند.

۳. آسیب‌های ویرایشی و هنری

دستهٔ دیگری از آسیب‌های موجود در روش تحت‌اللفظی، آسیب‌هایی است که بُعد ویرایشی یا هنری دارد. برای نمونه، عدم استفاده از علائم ویرایشی و نیز عدم امکان بازنویسی ترجمه در این روش، سبب کج‌فهمی‌هایی در برداشت از مفهوم می‌شود. همچنین ابعاد هنری همچون کلام موزون و تسجیع و ... در روش تحت‌اللفظی فروگذار می‌شود.

ترجمهٔ تحت‌اللفظی‌ای قابل قبول است که بتواند هدف اصلی را که همان فهم کلام مبدأ است، محقّق کند. با وجود نقصانی که این روش در برداشت صحیح از مفهوم جدی خداوند متعال در آیات قرآن کریم دارد، و نیز عدم امکان انتقال هیچ‌یک از زیبایی‌های کلام وحی در ترجمه، روش مناسبی نیست و علاقه‌مندان تنها در صورتی می‌توانند از آن بهره گیرند، که به نواقص آن آگاه باشند.

پی‌نوشت‌ها:

۱. آذرنوش، آذرتاش، تاریخ ترجمه، ص۲۰.

۲. حقانی، نادر، نظرها و نظریه‌ها یا ترجمه، ص۶۹.

۳. تقسیم‌بندی‌های متنوع و متعددی برای انواع روش‌های ترجمه ارائه شده است. برای اطلاع بیشتر از این انواع، ر.ک: جواهری، سید محمد حسن، درسنامهٔ ترجمه؛ رضایی اصفهانی، محمد علی، منطق ترجمه قرآن؛ السعدی، فاضل، فن الترجمه.

۴. رهبران، محمد صادق، به راهنمایی دکتر هادی حجت و مشاوره دکتر محمد رضا شایق، دانشکده اصول الدین قم، ۱۳۹۶ش.

۵. به مقصود اصلی نویسنده در متن، مراد جدی آن گفته می‌شود.

۶. فصلت، آیهٔ ۱۶.

۷. مترجم ناشناخته، ترجمه دهم هجری، ص۴۰۹.

۸. اعراف، آیهٔ ۱۳۳.

۹. زمر، آیهٔ ۱۹.

۱۰. بروج، آیهٔ ۱۲.

۱۱. اعراف، آیهٔ ۱۷۶.

۱۲. اعراف، آیهٔ ۱۴۹.